

Ljubomir Antić
Zagreb

1918.: GRANICA EPOHA

Sažetak

Po promjenama koje donosi u cjelokupni život ljudi, Prvi svjetski rat spada u one povijesne događaje koji predstavljaju granicu epoha. »Primireno« 19. stoljeće nastavilo je, naime, teći preko svoje kalendarske granice i zaustavilo se na 1914. godini, od koje počinje teći »skraćeno« 20. stoljeće – »stoljeće ratova«. Osim ratova (dva svjetska i i cijeli niz »lokalnih« ratnih sukoba), a kao izravna posljedica »karaktera« Prvoga svjetskog rata i njegova nedorečenog mira 1918. godine, svijet će obilježavati međusobno suprotstavljeni fenomeni. Opće pravo glasa, kao novi »vladar svijeta«, otvara prostor konačnom prevladavanju liberalne (pluralne) demokracije. Njezine, pak, slabosti iznjedrili će uspon totalitarnih ideologija (nacionalsocijalizma, fašizma i komunizma) koje će stoljeću dati obilježje »organiziranog ludila, prisilne utopije i mega-umiranja«. Usporedo s time događat će se usponi i padovi čovjeka i njegovih zajednica, njihovih temeljnih prava, kulture, kvalitete svakodnevnog života. Kroz sve to prolazit će i hrvatski narod, participirajući u dobrim i lošim stranama, da bi se na kraju »okoristio« jednom pozitivnom stečevinom iz 1918. godine – pravom naroda na samoodređenje.

Ključne riječi: 1918., granica, epohe

Kada kažemo da je 1918. granica epoha, onda to znači da su se nakon nje dogodile takve promjene koje su za duže vrijeme bitno odredile živote ljudi, odnosno ljudsku povijest.

Ilustrirat ćemo to dvijema slikama. Prvu nam daje povjesničar i publicist Josip Horvat (*Živjeti u Hrvatskoj – Zapisci iz nepovrata – 1900.-1941.*, Zagreb 1984), a drugu američki političar i politolog Zbigniew Brzezinski (*Izvan kontrole – Globalna previranja uoči 21. stoljeća*, Zagreb 1994).

Sjećajući se zagrebačkog djetinjstva, Horvat ovako oslikava opće ozračje u našem gradu na početku 20. stoljeća: »Mijenjali su se i generali i visoki činovnici i ženska moda, samo odore, uniforme društva, uvijek strogo u redosljedu prema društvenoj hijerarhiji, ostali su isti dajući životu grada i zemlje pečat stalnosti. Či-

nilo se da je taj poredak vječan i u skladu se s tim odvijao život. Uvijek su isti bili njegovi utrenjeni i liniju se njegova uspona moglo odrediti prilično točno unaprijed za svojih trideset godina, dakako za svakog pojedinca prema osobnim prilikama. Nakon svršenih nauka, svatko je mogao unaprijed izračunati kako će napredovati u državnoj službi, koliki će mu biti dohodak, kad će se moći povući u mir — život svakoga bijaše, istina, jednoličan ali stalan u svojoj sigurnosti. Dakako bilo je izuzetaka, i pozitivnih i negativnih, ali ti su bili rijetki. Ta je sigurnost života djelovala i na misao i na volju. Diktat poretka primalo se bez roptanja. Sve bijaše pokorno: 'sluga pokoran!' simbolički je zvonilo iz svačijih usta mjesto pozdrava.«

Nije tako bilo samo u Zagrebu nego i u drugim sredinama Srednje i Zapadne Europe u koje je Hrvatska bila dobrim dijelom integrirana.

A evo u što je, prema Z. Brzezinskom, Prvi svjetski rat preobrazio ovaj Horvotov svijet: »Nasuprot nadama, dvadeseto stoljeće postalo je najkrvavije i mržnjom najispunjenije u povijesti čovječanstva, stoljeće halucinatorne politike i čudovišnog ubijanja. Okrutnost je institucionalizirana do nevjerojatnih razmjera, smrtnost organizirana poput masovne proizvodnje. Potresna je suprotnost između mogućnosti znanosti da čini dobro i političkog zla koje je prouzrokovala. Nikad u povijesti ubijanje nije bilo tako globalno, nikad se nije zatrla toliko života, nikad uništavanje ljudi nije bilo provedeno tako koncentrirano u ime oholo iracionalnih ciljeva.«

(Kada govori o 20. stoljeću, Z. Brzezinski, kao i mnogi drugi autori, misli na razdoblje od početka Prvoga svjetskog rata do 1989., odnosno pada Berlinskog zida, kada nastupa novo stanje koje se vezuje uz 21. stoljeće, a koje se uglavnom naziva »postmodernim« dobom, odnosno »globalizacijom«. Zbog toga se 20. stoljeće obično spominje i kao »kratko stoljeće«.)

Dvadeseto stoljeće prema Brzezinskom može se tako označiti kao »vrijeme politike organiziranog ludila, prisilne utopije i megaumiranja«. Računa se da je tijekom njega ubijeno više od 175 milijuna ljudi s »predumišljajem u politički motiviranim pokoljima« koje su prouzročili totalitarizmi: komunizam, fašizam i nacionalsocijalizam.

Zašto se sve to dogodilo? Zašto krvavo iskustvo Prvoga svjetskog rata nije djelovalo preventivno, nego će vrlo brzo doći do novog rata?

Ne može se reći da ljudi i narodi nakon rata nisu bili svjesni onoga što im se dogodilo i da to nisu htjeli izbjeći. Pod dojmom strahovitog krvoprolića britanski premijer Lloyd George izjavit će u Parlamentu: »Upravo je završio posljednji rat u povijesti čovječanstva.« A da bi se to i ostvarilo na drugoj strani Atlantika niknula je ideja (Woodrow Wilson) o »kolektivnoj sigurnosti« nad kojom će bdjeti Liga (društvo) naroda (sa sjedištem u Genevi, Švicarska) kao međunarodno tijelo čija je temeljna zadaća očuvanje mira.

No uzalud! Sve što će se događati nakon Prvoga svjetskog rata uvodit će svijet u novi, još obuhvatniji i krvaviji sukob. Klizanje prema njemu, činilo se, ništa nije

moglo zaustaviti, pa ni novi principi koje je iznjedrio kraj prethodnog krvavog rata, a koji su davali izvrstan okvir za uređenje svijeta u kojem bi se konačno moglo ugodno živjeti? Ti novi principi su: prirodno pravo naroda na samoodređenje, opće pravo glasa tj. liberalna demokracija i kolektivna sigurnost.

Podsjećam, ishodom rata koji je s pozornice otpuhao četiri carstva (austro-ugarsko, njemačko, rusko i tursko) priveden je kraju stoljetni proces započet Francuskom revolucijom 1789. godine. (Preostala europska kraljevstva uređena su kao parlamentarne monarhije.) Završio je rat između naroda i božanskog prava, između dinastija i nacija. U ratu *nación contre roi* pobijedio je narod, kojemu je već pred kraj rata priznato pravo na samoodređenje. Općim pravom glasa, pak, inauguriranim nakon rata, posebno mjesto u povijesti zauzima pojedinac kao pripadnik nacije. Toliko posebno da se zna reći kako je opće pravo glasa postalo »vladar svijeta«. A sustav kolektivne sigurnosti trebao je jamčiti da će oslobođena energija nacije i slobodnog građanina kroz liberalnu demokraciju moći u miru doći do punog kreativnog izražaja.

No sva ta uzvišena načela ne samo da se nisu korektno primjenjivala, nego su bila zloupotrebljena dajući posve suprotne učinke od očekivanih. Način na koji je ostvareno pravo na samoodređenje naroda (Poljska, Čehoslovačka, Jugoslavija) više je predstavljao prijetnju miru nego doprinosio stabilnosti. (»Rješenja« koja će biti primijenjena u navedenim državama poslužiti će kao povodi novom ratu, odnosno krvavim unutrašnjim sukobima.) Ni opće pravo glasa (premda još uvijek skućeno visokim dobnim cenzusom i spolnim ograničenjem te nedemokratskim izbornim zakonodavstvom) u mnogim slučajevima nije značilo napredak. Naime, pokazat će se da je elitama mnogo lakše manipulirati masom politički nepismenih građana, nego ograničenim brojem izbornika koji su biračko pravo stjecali na temelju imovinskog cenzusa te bili upućeniji u poslove vezane uz politiku odnosno državu. Umjesto da služi zajedničkom dobru, opće pravo glasa u mnogim slučajevima davat će legitimitet autoritarnim režimima (npr. u Jugoslaviji), odnosno totalitarnim sustavima, fašizmu, nacionalsocijalizmu i komunizmu. Liga naroda pak pokazala se posve neučinkovitom u čuvanju mira: Sjedinjene Američke Države zbog poslijeratne politike izolacionizma nisu ni postale njezinom članicom, Njemačka i SSSR bile su to tek kratko vrijeme dok Francuska i Engleska nisu dopuštale da ona utječe na njihove političke odluke.

Očito je, dakle, ili da su ova načela donesena u funkciji pobjedonosnog završetka rata i smirivanja stanja nakon njega, ili da, iako su bila izraz iskrenih želja, njihovi donositelji nisu imali dovoljno snage da im kasnije udahnu život.

S tim u vezi zanimljivo je viđenje Guglielma Ferrera, istaknutog humanista i intelektualca, koji odmah nakon rata u knjizi znakovita naslova *Tragedija mira – Od Versailles-a do Ruhr-a* (Zagreb 1925) konstatira: »Svi su auktoriteti pali i stoga jedina sila upravlja svijetom; sila jedina i gola, ili prikrivena tu i tamo kakvim crvenim dronjkom ili komadićem nacionalne zastave (...) jer sila je tako slabašna

kada je sama i gola! Ne obmanjujte se, ljudi! Jedini naslovi auktoriteta, koji još vrijede, jesu željezo i zlato! Sloboda je umrla ujedno s božanskim pravom. Od vremena do vremena vladat će onaj, koji bude uspio da ga začas poslušaju stotine tisuća bajuneta i koji uspije, da se domogne službenih strojeva, koji štampaju novac. Činjenica će odlučivati pravom, a ne pravo činjenicom!«

G. Ferrero, kao jedan od najistaknutijih zagovornika »novog svijeta«, daleko je od toga da idealizira prethodno stanje, no svejedno u navedenoj knjizi piše: »U habsburškoj su carevini Nijemci i Madžari podržavali svoju hegemoniju nešto silom, a nešto vjekovnim prestižom habsburške krune. U novim državama će se hegemonija Poljaka, Čeha i Srba nad Nijemcima, Madžarima, Hrvatima, Slovencima, Crnogorcima, Arbanasima i Bugarima moći podržavati jedino silom. (...) Rat je dakle oslobodio narode i darovao im vlade, koje će, dokle god bude bjesnio sadašnji duh odmazde, biti okrutnije od habsburškog carstva, i to tim više okrutne i nasilne, u koliko se budu više osjećale slabijima.«

Iz ovog bi se dalo zaključiti da je s demontažom carstva u čijoj je osnovi čast, prestiž, autoritet... nastala praznina koju europska intelektualna i politička elita očito nije znala ispuniti novim sadržajem. S Europom koja nakon rata polako prestaje biti (jedini) centar svijeta – i to je jedna od prijelomnica u svjetskoj povijesti – nešto se očito događalo. Ferrero već početkom 1923. to objašnjava na sljedeći način: »Europa umire od intelektualne iznemoglosti. Svjetiljka misli se gasi.«

I bio je dobrim dijelom u pravu. Jer kako inače objasniti da je nakon onakvog krvoprolića izostala katarza. Opći je dojam da u međuraću nitko ne osjeća griznju savjesti zbog milijuna ljudi poslanih u sigurnu smrt. (Izraz »topovsko meso« upotrebljava se upravo od tada.) A kako i bi kad su nacionalni egoizmi koji su doveli do rata upravo nakon njega napuhani do prsnuća. (Izraz *sacro egoismo*, za jedini prihvatljivi oblik ponašanja država u međusobnim odnosima, također je nastao u ovom kontekstu. Izrekao ga je Antonio Salandra, talijanski premijer, 1914.) Pobjednici su mislili samo na reparacije, a poraženi na revanš.

Unatoč uvođenju općeg prava glasa demokracija je proživljavala duboku krizu. Opći je dojam onog vremena da je ona neučinkovit način vladanja. To su zapazili mnogi autori, koji inače imaju vrlo kritički stav prema fašizmu/nacionalsocijalizmu. Tako su prema Patricku J. Buchmannu (*Smrt Zapada*, Zagreb 2003) »mnogi Europljani krajem 30-ih bili spremni okrenuti leđa liberalnom i demokratskom poretku stvorenom versajskim poretkom i prihvatiti autoritarniju budućnost«.

Na takva razmišljanja nije bio imun ni jedan od najznačajnijih katoličkih intelektualaca onoga vremena, Emmanuel Mounier, koji je kasnije koketirao s kolaboracionističkim režimom u Vichiju. Recimo da je njegov pandan u Hrvatskoj bio dominikanac Hijacint Bošković. No i taj izraziti kritičar fašizma nije isključivao neke njegove vrijednosti. U knjizi *Filozofski izvori fašizma i nacionalsocijalizma* (Zagreb 2000) piše: »Kako će se razviti i što će nastati od ovih totalitarističkih pokreta, to je teško kazati. Međutim, potrebno je, da kod ovih totalitarističkih

pokreta istaknemo pored negativnih i pozitivne elemente, koji se kod njih javljaju, a koji mogu imati korisnih rezultata za izgradnju novog društvenog uređenja.«

Ti se pozitivni elementi mogu svesti na objektivizam, zabacivanje pretjeranog individualizma, zdravu reakciju protiv racionalizma i opravdanu kritiku nezdrave demokracije.

Spomenimo usput da su u međuraću rasne predrasude i antisemitizam bile sveprisutna pojava u Europi. Manjine su, recimo, gotovo posvuda smatrane petokolonašima. Na njih se gledalo kao na prijetnju za sigurnost države a ne kao na sugrađane. (U prvoj jugoslavenskoj državi, u kojoj je režim osobito »krivo gledao« na brojnu mađarsku manjinu, jedno su vrijeme njeni pripadnici zvani »građani na otkaz«.)

Lošoj europskoj perspektivi doprinosila je i zabrinjavajuća demografska stagnacija. Neki su se Britanci pitali: »može li rasa koja je na izmaku« upravljati divovskim imperijem? (Galeazzo Ciano, ministar vanjskih poslova u Mussolinijevoj vladi, zapisat će u *Dnevniku /Zagreb 1959/* Duceovu ironičnu opasku, kako žene u dekadentnim zapadnim demokracijama više ne rađaju jer da je to »navodno bolno«.)

Stoga je fašističko (ali i komunističko) »isticanje volje, vitalizma i akcije impresioniralo mnoge zapadnoeuropske intelektualce, koji su sve više osjećali okruženost osrednjošću i fatalizmom«. Izvan tog kruga nacionalsocijalistička politička filozofija nije dublje prodršla, premda je nailazila na sporadične simpatije u svim europskim narodima. U Europi, koja je očito patila od nedostatka invencije, mnogi su sa simpatijama gledali na nacionalsocijalističku gospodarsku koncepciju na temelju koje se ubrzano obnavljala i razvijala Njemačka. Mnogima u Europi bila je prihvatljiva i od Nijemaca projektirana koordinacija europskih ekonomija.

Šanse koje je 1918. pružila Europi očito nisu bile iskorištene. Ono što će se događati nakon nje, sve je prije od »novog početka« u pozitivnom smislu. Trebat će se dogoditi još jedan rat i dosta toga nakon njega da se principi koje je iznjedrila počnu uspješno primjenjivati na korist općeg dobra.

Što se tiče Hrvatske, ni ona se nije okoristila urušavanjem staroga svijeta nakon 1918. U novoj državnoj formaciji njezin položaj promijenjen je utoliko što je – kako to netko slikovito reče – od najisturenije točke Srednje Europe prema Balkanu postala najisturenija točka Balkana prema Srednjoj Europi, sa svim lošim posljedicama. No dok je prva jugoslavenska država makar politički bila vezana uz Zapad, druga, komunistička Jugoslavija, okreće se od Zapada i time ostaje još čvršće usidrena na Balkanu. (Nakon raskida s Istočnim blokom 1948. godine, Jugoslavija će se, doduše, vrlo sporo početi otvarati prema Zapadu. No to otvaranje očitovat će se uglavnom na području popularne kulture i nekih oblika svakodnevnog života, dok će civilizacijske stečevine kao što su pluralizam, tolerancija, politička, građanska i ljudska prava uopće biti kriminalizirane. Sputana nepoželjnom državnom zajednicom i totalitarnim ideološkim sustavom, Hrvatska je jednostav-

no morala platiti visoku cijenu svog silaska s Balkana: u »stoljeću ratova«, ona je bila prisiljena sudjelovati i u posljednjem od njih koji će se voditi na europskom prostoru. Pobjeđivši u oslobodilačkom ratu, ujedno i ratu za liberalnu demokraciju, Hrvatska se, otvorivši europsku perspektivu, vratila sebi.

Summary

1918 : A BOUNDARY BETWEEN EPOCHS

(Introduction)

According to changes in whole life of the people, the First World War is one of those historical events that represent the boundary of epochs. In fact, the »calmed« nineteenth century had run long through its calendar border and stopped at 1914, after which started the »short« twentieth century – »a century of wars«. Apart from wars (both the world wars as well as a series of »local« wars), as a direct consequence of the *character* of the First World War and its partial peace in 1918, the world will be marked by conflicting phenomena. Universal wrights to vote, as a new »ruler of the world«, opened the needed space for final overcoming of liberal (plural) democracy. Its weakness exhibited the rise of totalitarian ideologies (National Socialism, fascism and communism) that gave to the century a characteristic of »organized insanity, forced utopia, and mega-death«. Along with this it will be happened a lot of ups and downs of human beings and their communities, their fundamental rights, culture, and quality of everyday life. Through all of this, on good or bad manner, were going also the Croatian people, gaining at the end of the century a »benefit« of the positive result of 1918 – the people's right to self-determination.

Key words: 1918, boundary, epochs